

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΗΡΙΟΝ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῃ

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 27 φύλλῳ τῆς Ἑστίας διὰ βραχέων καὶ ἐκ τοῦ προγεύρου γράψας (1) περὶ τοῦ κατὰ τὴν 24 Ἰουνίου ἀνακλυφθέντος Προσκυντηρίου ἐπανέρχομαι πάλιν εἰς αὐτό, ὅπως προσθέσω ὅσα δευτέρα καὶ τρίτη ἐπίσκεψις καὶ μικρά τις τοῦ τόπου ἀνασκαφῆ ἐδίδαξε νεώτερα καὶ ἀκριθέστερα· χάριν ευκολίας δὲ παραπέμπω τοὺς ἀναγνώστας εἰς τὸ ἐν τῷ εἰρημένῳ φύλλῳ συγκατακεχωρισμένον διάγραμμα (2).

Τὸ μῆκος τῶν πτερυγῶν α καὶ β καὶ τοῦ μεταξὺ αὐτῶν διαδρόμου γ εἶναι μέτρων 4,52 καὶ τὸ πλάτος ἐκείνων μὲν 3,32 τούτου δὲ 1,30· ἡ διάμετρος τοῦ πρὸς δύσιν ἐξω τοῦ διαδρόμου προεκβεβλημένου κυκλικοῦ προσαρτήματος (νάρθηκος) ζ εἶναι 2,20· τὸ μῆκος τῆς ἐκ τοῦ νόρθηκος ἀρχομένης πρὸς βορρᾶν ὑπονόμου (εἰσόδου) η 8,52 καὶ τὸ πλάτος 1,32· τὸ πάχος τῶν τοίχων, ὡς φαίνεται εἰς τὰς πυλίδας δ καὶ ε, δι' ὧν συγκοινωνοῦσι πρὸς τὸν διάδρομον αἱ πτέρυγες, 0,65· τὸ ὕψος ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ ἐδάφους, ὅπερ πρὸ ἑπτὰ ἡμερῶν ἀνασκαφῆν ἐν τῇ δεξιᾷ πτέρυγι β πλησίον τῆς νοτίας ὑπονόμου (κρύπτῆς) θ ἔδειξεν ἐπίστρωσιν μαρμαρίνην, μέχρι τῶν θόλων 3,00. Αἱ πλίνθοι, ἐξ ὧν τὸ ὅλον κτίριον εἶναι ἐπιμελέστατα κατεσκευασμένον, ἔχουσι πάχος 0,05, μῆκος 0,40 καὶ πλάτος 0,30 μῆ φέρουσαι σῆμά τι ἐκ τῶν γνωστῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Τὸ Προσκυντήριο καὶ πάλαι ποτὲ δὲν ἐξανείχεν ἐκ τοῦ ἐδάφους τῆς γῆς· ἡ εἰσόδος ἐγένετο βορειόθεν διὰ τῆς ὑπονόμου η τελευταίως πρὸς νότον εἰς τὸν νόρθηκα ζ, τὸ δὲ φῶς εἰσῆρχετο ἐκ 13 «φεγγιτῶν» ἐπὶ τῶν θόλων, τριῶν ἐν ταῖς πτέρυξι· καὶ ἐν τῷ διαδρόμῳ, ἑνὸς ἐν τῷ νόρθηκι καὶ ἐν τῇ κρύπτῃ καὶ δύο ἐν τῇ εἰσόδῳ. Αἱ ὅπαι τῶν φεγγιτῶν περιβεβλημένα εἶναι ἐπὶ τῶν θόλων διὰ τετραγωνικῶν (0,50) πλινθίνων περιτειχισμάτων πάχους 0,15, ἐπὶ τούτων δὲ ἐπέκειντο πάλαι διάτρητοι μαρμαρίναι πλάκες, ὧν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ θέσει κεῖται καὶ νῦν ἔτι μία μόνη, ἐν τῷ μέσῳ φεγγίτη τῆς πτέρυγος β. Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους, ὅτε τῆς πόλεως τὸ ἔδαφος ἐπεχώσθη καὶ ἐξ ἄλλων μὲν λόγων μάλιστα δὲ ἐκ σεισμῶν, τὰ περιτειχίσματα ὀκτῶ φεγγιτῶν ἐπεξετάθησαν πρὸς τὰ ἄνω δι' ἀτάκτου ἐποικοδομήσεως ἐν εἶδει φρεάτων εἰς ὕψος τριῶν μέτρων, ἔνθα καὶ ἐκαλύφθησαν διὰ μεγάλων πλακῶν, ἐφ' ὧν νῦν ἐπικάθηται στρώμα γῆς πάχους τριῶν μέτρων· κατὰ ταῦτα τὸ κτίριον κεῖται νῦν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ ἐπὶ τοῦ σημερινοῦ ἐδάφους τῆς γῆς ἄνω ἐστῶ-

τος εἰς βάθος ἐξ ὄλων μέτρων· οἱ λοιποὶ τέσσαρες φεγγίται πεφραγμένοι εἶναι διὰ πλακῶν ἐπ' αὐτῶν τῶν παλαιῶν περιτειχισμάτων. Ἐν τῷ ὕλικῷ, δι' οὗ ἐγένετο ἡ μεταγενεστέρα αὕτη μεταβολή, διακρίνονται καὶ τεμάχια (μαρμαρα καὶ πλάκες) εἰλημμένα ἐξ αὐτοῦ τοῦ Προσκυντηρίου· ἄξιον δὲ μνείας νομίζω γεγλυμμένον ἀπόθραυσμα ἐν φεγγίτη τοῦ διαδρόμου φέρον λειψάνα ἐπιγραφῆς ἀποτετριμμένα :

ΓΙ ΤΟΚΟC Ι
ΕΕ

καὶ βῆθρον κίονος ἐν ἐτέρῳ φεγγίτη τοῦ διαδρόμου. Οἱ τοῖχοι τοῦ Προσκυντηρίου οὐδαμοῦ δεκνύουσιν ἐνωκοδομημένα ξένα τεμάχια ἢ μόνον μικρὸν τι θραῦσμα τοῦ κοινῶς λεγομένου « σουμακί » μαρμαροῦ ἐν τῷ δεξιῷ παραστάτῃ τῆς πυλίδος ε.

Ταῦτα περὶ τοῦ κτιρίου. Τῶν τοιχογραφιῶν δὲ ἡ ἀκριβὴς τάξις ἔχει ὧδε : Ἐπὶ τοῦ πρὸς νότον τοίχου τῆς πτέρυγος α μεταξὺ ἄλλων ἀπεσβεσμένων εἰκόνων σχεδὸν ἀκεραία καὶ ἀβλαβῆς κεῖται ἐν τῇ πρὸς δύσιν γωνίᾳ ἡ τοῦ ἁγίου Νικολάου (μῆκ. 1,49 καὶ πλ. 0,67) φέροντος ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ σταυρόν. Ὁ δυτικὸς τοίχος εἶχεν ἄλλοτε πέντε εἰκόνας ἰσταμένων ἁγίων γυναικῶν. ὧν βεβλαμμένα φαίνονται νῦν δύο, ἡ τῆς ἁγίας Ἄννης καὶ ἑτέρας τινός, ἧς τὸ ὄνομα ἀπεσβέσθη. Ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου ἐν τῇ πρὸς δύσιν γωνίᾳ εἰκονισμένος εἶναι ἀντικρὺ τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀσκεπῆς ὁ τροπαιοφόρος ἅγιος Γεώργιος (μῆκ. 1,51 καὶ πλ. 0,66), οὗ ἐκ δεξιῶν πρὸς τῷ ὦμῳ φέρεται (Α) ὁ ἅγιος ἔχει στρατιωτικὰ ἐνδύματα, ὧν κάλλιστα διατηρημένα εἶναι ὁ φολιδωτὸς χιτῶν καὶ αἱ περικνημίδες, στηρίζει δὲ τὴν ἀριστερὰν ἐπὶ τῆς λαβῆς ὀξέος ἐγχειριδίου. Εὐθὺς ἐξ ἀριστερῶν τοῦ ἁγίου φέρεται μεγάλη παράστασις ἧδε : Πρῶτη εἰκονισμένη εἶναι ἡ Θεοτόκος ἔχουσα τὰς χεῖρας ἐκτεταμένας πρὸς τὸν ἐξ ἀριστερῶν Ἰησοῦν Χριστόν, μετ' αὐτὸν δὲ ἀκολουθεῖ Ἰωάννης ὁ Πρόδρομος (:) καὶ ἡ Μαρία (:); πλὴν τοῦ ἐξαλλημιμένου προσώπου τῆς Θεοτόκου τὰ λοιπὰ εἶναι ζωηρά. Ὅτι δὲ μάλιστα καθιστᾶ τὴν παράστασιν ἄξιαν λόγου ἱστορικῶς εἶναι, ὅτι μεταξὺ τῶν ποδῶν τῆς Θεοτόκου καὶ τοῦ Χριστοῦ γονυπετῆς εἶναι εἰκονισμένος ὁ κτίτωρ τοῦ Προσκυντηρίου ἱκετεύων τὸν εὐλογοῦντα Χριστόν· ὑπερβεν τῆς κεφαλῆς τοῦ κτίτορος φέρεται ἐπιγραφή ἧδε :

∴ ΚΕΝ

· ΓΕΟΡΓΙΟΥ ΤΒ

∴ ΙΟΡΕΜΗ

(1) Ἐν σελ. 13 τὸ τυπογραφικὸν σφάλμα ἐπικεχωρισμένον διορθωτέον εἰς ἐπικεχωρισμένον.

(2) Κατὰ λάθος ἐν τῷ διαγράμματι ἡ θέσις τῆς πυλίδος δ δὲν ἐσημειώθη κενὴ ὡς ἡ τῆς ε.

τ. ἔ. «Κύριε μ(νήσθητι) Γεωργίου τοῦ . . . ορέμη» κρῖμα μόνον ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ τρίτου στίχου εἶναι

άπεσβεσμένη και άγρυσόμεν τὸ ἐπίθετον τοῦ εὐ-
λαβοῦς κτίτορας τοῦ ἐπωνύμου τῷ προστάτῃ ἀγίῳ
Γεωργίῳ· ἡ εἰκὼν κατὰ τὰ ἄλλα διατηρήθη ζω-
ρά, ὠραία δὲ και ἐκρραστική εἶναι ἡ ἀσκεπὴς
πρωγωνοφόρος κεφαλή.

Μετὰ τὴν παράστασιν ταύτην, ἐξικνουμένην
μέχρι τοῦ μέσου τοῦ τοίχου, οὐδὲν ἄλλο σῶζε-
ται ἐπὶ τοῦ ἑτέρου ἡμίσεος μέχρι τοῦ ἀγίου Βή-
ματος ἢ ἀμυδρὰ και διακεκομμένα ἔγνη εἰκόνων.
Ὁ τοίχος τοῦ Ἁγίου Βήματος ἐν τῷ μέσῳ ἔχει
τὸν Χριστὸν (μῆκ. 1,42) ἰστάμενον μεταξύ τῆς
ἐκ δεξιῶν Θεοτόκου και τοῦ ἐξ ἀριστερῶν Προ-
δρόμου και ἔχοντα Εὐαγγέλιον ἐν τῇ ἀριστερᾷ·
ἐν τῇ ἀριστερᾷ τῷ ὀρόντι γωνίᾳ φέρει ἐν κύκλῳ
(διαμέτρου 049) μέχρις ὀσφύος εἰκονισμένην τὴν
ἀγίαν Παρασκευὴν και ἐν τῇ δεξιᾷ ὁμοίως τὴν
ἀγίαν Ἀναστασίαν. Ἀκριβῶς ὑπὸ τοὺς πόδας
τοῦ Χριστοῦ κατεσκευασμένος εἶναι ἐν τῷ τοίχῳ
φωλεὸς (niche) ὕψους 043 και πλάτους 029.

Ἐν τῷ διαδρόμῳ εἰκὼν ὑπῆρχε μία μόνη,
ἀριστα πασῶν τῶν ἄλλων μέχρι τοῦ νῦν διατε-
τηρημένη, κατέχουσα ὅλον τὸν τοῖχον ἐν τῷ πρὸς
ἀνατολὴν μυχῷ ι, ἡ τοῦ Ἀρχαγγέλου· ἐν τῇ ζω-
ροτάτῃ τοιχογραφία, ἧς βεβλαμμένα εἶναι μόνα
τὰ κάτω μέρη, ὁ Ἀρχάγγελος, φύλαξ προσβλέ-
πων πρὸς τὸν ἐκ τοῦ νότου εἰσερχόμενον, ἔχει
τὰς μεγάλας πτέρυγας ἀνεωγμένας πρὸς, φέρει
δὲ ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρὶ σφαῖραν διηρημένην διὰ
ταινιῶν εἰς τέσσαρα σταυροειδῶς.

Ἐν τῇ πτέρυγι β οὐδὲν ἄλλο ἐσώθη ἢ ἀμυδρὰ
ἔγνη εἰκόνων ἐν τῷ τοίχῳ τοῦ Ἁγίου Βήματος·
ὁ φωλεὸς ἐνταῦθα εἶναι μείζων τοῦ ἐν τῇ α, ὕψους
055 και πλάτους 061.

Ἐν τῷ νόρθηκι ζ ὁ κυκλικὸς τοίχος εἶναι κα-
θέτως διηρημένος εἰς δύο χώρας· ἡ πρὸς νότον
φέρει εἰκόνας τριῶν ἰσταμένων ἀγίων γυναικῶν
ἀνωρύμων και ὑπερβὴν τῆς δευτέρας αὐτῶν ἐν
κύκλῳ ἀνδρὸς τινος μέχρις ὀσφύος, ἡ δὲ πρὸς δύ-
σιν ἀπεσβεσμένας εἰκόνας δύο ἀγίων γυναικῶν.
Τὸ πρὸς βορρᾶν μέρος τοῦ κύκλου ἔμεινεν ἐλευ-
θερον χάριν τῆς πυλίδος τῆς εἰσόδου η ὡς και
τὸ πρὸς ἀνατολὴν χάριν τῆς πυλίδος τοῦ διαδρό-
μου γ.

Ὅτι τὸ Προσκυνητήριον περιεσυλήθη ἐπανει-
λημμένως μαρτυροῦσιν ἅμα μὲν τὰ χῶματα, δι' ὧν
κατὰ διαφόρους χρόνους ἀνωμάλους ἐπεκαλύφθη
τὸ ἔδαφος αὐτοῦ, και τὰ ἐμφράγματα τῆς εἰσό-
δου η και τῆς κρύπτῃς θ, ἅμα δὲ ὅτι οὐδὲν ἄλλο
σῶζεται νῦν ἐν αὐτῷ ἢ δύο κίονες μῆκους 1,75
κείμενοι κατὰ γῆς ἐν τῷ Ἁγίῳ Βήματι τῆς πτε-
ρυγος α, ἐνθα και πάλαι ἴσταντο· οὐδεμίᾳ ἀμφι-
βολία ὅτι οἱ κίονες οὗτοι ἦσαν οἱ ἐν τῇ λεγομένῃ
Ὠραία Πύλῃ παραστάται, ὧν ἐκατέρωθεν ἀνι-
δρουμενον ἦτο τὸ «τέμπλον» ὡς μαρτυροῦσι και
αἱ ἐν τοῖς τοίχοις εἰς ὕψος 2,00 ἀντιστοιχοῦσαι
ὅπαί, ἐν αἷς ἐστηριγμένον ἦτο τὸ ἐγκάρσιον ξύλον

τοῦ τέμπλου. Τοιαῦται ὅπαί κείνται και εἰς δύο
τῆς εἰσόδου η μέρη ἀπέχοντα ἀλλήλων τρία μέ-
τρα· δῆλον δὲ ὅτι ἐνταῦθα χάριν ἀσφαλείας ἦσαν
ἐνιδρουμενάι διπλαῖ πύλαι. Πλησίον τῶν κίωνων
ἐν τῇ παλαιᾷ θέσει ἴσταται και νῦν ἔτι ὁ κιονί-
σκος τῆς ἀγίας Τραπεζῆς φέρων ἐπὶ τοῦ ἀκρου
σιδήριον μετὰ μολύβδου ἐγκεχυμένου, παρ' αὐτῷ
δὲ ἐν κοιλότητι ἀναδιδοῦση γλυκὺ ὕδωρ κείται
αὐτῇ ἢ πλάξ τῆς Ἱραπέζης ἔχουσα ἐν τῷ μέσῳ
ὀπῆν. Ἐν τῷ διαδρόμῳ ὑπὸ φεγγίτη κείται κατὰ
γῆς τεμάχιον κιονοκράνον φέρον σταυρὸν μεταξύ
κοσμημάτων. Εἰς τὰ χῶματα ἀναμειγμένα εὐ-
ρέθησαν θραύσματα ἀγγείων και λειψάνα ὀστῶν.

Ὁ γενικὸς Διοικητὴς ἅμα τῇ ἀνακαλύψει
διέταξε τὴν ἀναστολὴν τῆς ἐπὶ τοῦ Προσκυνητη-
ρίου πρὸ δύο μηνῶν ἀρχαιμένης Ἰουδαϊκῆς οἰκο-
δομῆς και ἀνέθηκεν εἰς μηχανικὸν τὴν ἀνασκαφὴν
τῆς εἰσόδου η και τῆς κρύπτῃς θ· και ἐκείνη μὲν
ἀνεσκάφη κατὰ δύο ἔτι μέτρα (10,52) μέχρι ση-
μείου, ἐνθα διχάζεται εἰς δύο κλάδους, ἕνα πρὸς δύ-
σιν και ἕτερον πρὸς ἀνατολὴν· αὐτῇ δὲ ἀνεσκάφη
εἰς 12 μέτρα· ἡ εἰσὸδος τῆς κρύπτῃς ἔχει ὕψος
050 και πλάτος 075· ἡ κρύπτῃ και ὅσον προ-
χωρεῖ πρὸς νότον γίνεται στενωτέρα, ἐν τῷ μέσῳ
μὲν 060 πρὸς τὰ ἐνδότερα δὲ 030· τὸν ἐντελῆ
καθαρισμὸν ἐμποδίζει ἐπὶ τοῦ παρόντος ὕδωρ,
ὅπερ ἀφθόνως ἀνακιδόμενον εὐρέθη ἐν τῇ εἰσόδῳ
τῆς κρύπτῃς.

Μόνη τακτικὴ ἀνασκαφὴ θὰ φανερώσῃ μὲν
τὴν ἀρχὴν τῆς εἰσόδου τοῦ Προσκυνητηρίου και
τὸ τέλος τῆς κρύπτῃς και θὰ ἐπικυρώσῃ ἢ θὰ
διαψεύσῃ φήμην περὶ κεκρυμμένου θησαυροῦ (χει-
ρογράφων και ἄλλων κειμηλίων), θὰ διδάξῃ δὲ
και τὴν σχέσιν τῶν Προσκυνητηρίων πρὸς τε τὸ
παλαιὸν ὕδραγωγεῖον, εὐ πλησίον ἐκεῖ εὐκρινῆ
φαίνονται και νῦν ἔτι τὰ ἔγνη, και ἄλλα γείτονα
ὑπόγεια κτίρια, περὶ ὧν και δῆλωσις ἀνασκαφῆς
ἐγένετο πρὸ τριῶν ἐτῶν πρὸς τὴν Διοίκησιν. Πι-
θανὸν νομίζω ὅτι ὁ κτίτωρ κείται τεθαμμένος,
κατὰ τὴν τότε συνήθειαν, ἐν αὐτῷ τῷ Προσκυ-
νητηρίῳ, ἴσως δὲ ἡ ἐπιταφία πλάξ θὰ διδάξῃ
ἡμᾶς και τὸν χρόνον.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ τῇ 13 Ἰουλίου 1892
ΠΕΤΡΟΣ ΝΙΚ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

ΔΥΟ - ΔΥΟ

Κάθε τραγοῦδι 'ποῦ 'γραφα μοῦ τὸ γεννοῦν οἱ πόνοι,
Γι' αὐτὸ βεβαιὰ μέσ' τὴν καρδιά καθένα μὲ πληγῶνει.

Με κόλασι 'στὰ μάτιξ σου, χωρὶς καρδιά 'στὰ στήθειξ
'Ἐσ' εἶσαι ἡ κόρη μάγισσας, 'ποῦ λὲν τὰ παρμύθια.

Τόρα 'ποῦ τὰ χαλάσαμε και ἄλλην θ' ἀγαπήσω
'Ὅσα φυλάκια σου 'όσα νὰ μοῦ τὰ δώσῃς 'πίσω.